

Mõistemetafoorid sõnaga *aeg* eesti keeles

ANN VEISMANN

Aeg ja ruum on inimese jaoks olulised kategooriad nii kogemuslikult (peame pidevalt ajas ja ruumis orienteeruma) kui ka keeleliselt (meil on vaja väljendada enda ja sündmuste asukohta ajas ja ruumis). William Frawley (1992: 337–339) järgi on inimeste igapäevamaailm üles ehitatud mugavale lihtsustatud ettekujutusele ajast. Artikkel võtab vaatluse alla selle, kuidas eesti keeles ajast räägitakse. Täpsemalt on artikli aluseks mõistemetafooride teooria (Lakoff, Johnson 1980; e k 2011) ning uurimise all sõna *aeg* näitel see, milliste mõistemetafooride abil eesti keeles ajast räägitakse.

Mõistemetafooriks nimetatakse mõtlemise tasandi nähtust, mis annab võimaluse paljudeks keelelisteks väljenditeks, kus mingist (keerulisemast) nähtusest räägitakse nii, nagu see kuuluks mingite teiste, lihtsamini tajutavate nähtuste hulka. Näiteks inimese elukäigust saab rääkida, nagu see oleks liikumine teekonnal, kus inimene on rändaja või reisija: mõistemetafoorile ELU ON TEEKOND vastavad väljendid *laps on tulekul, teed lähevad lahku, verstapost eluteel, abielusadamasse jõudma/purjetama, üle kivide ja kändude minema, elluastuja, kaasteelised, teadmistepagas* jpt. Mõistemetafooris eristatakse sihtvaldkonda, millest rääkida tahetakse (nt elu), ja allikvaldkonda, mille abil seda tehakse (nt teekond). Ühe mõistemetafoori alla kuulub alati mitmeid keelelisi väljendusi, mõistemetafoor struktureerib tervet (keerulisemast) valdkonnast aru saamise viisi teise (lihtsama) valdkonna kaudu, see pole üksikvõrdlus või üllatuslik poeetiline kujund. Eristamiseks mõistemetafoore nende keelelistest väljenditest, kirjutatakse metafoor kapiteelkirjas (nt VAIDLUS ON SÕDA metafoori üks keeleline väljendus on *ta laskis mu argumendid pihuks ja põrmuks*). Seega toetub mingi keeleline metafoorne väljend (*aeg lendab*) mõtlemise tasandil mõistemetafoorile (LIIKUV AEG), mis aitab sellest nähtusest (*aeg*) nii mõelda kui ka rääkida.

Artikli esimeses osas annan ülevaate leksikaalsete ajaväljendite uurimisest metafoorteooria seisukohast, käsitlen seni kirjanduses välja toodud ajametafoore. Teises osas tutvustan metafooride uurimise võimalusi korpusmeetodite abil ning metafooride tuvastamise probleeme. Kolmandas osas kirjeldan käesoleva uurimuse materjali kogumisel ja analüüsimisel tehtud valikuid. Neljandas osas toon välja korpusuuringu tulemused ja kõrvutan neid Sketch Engine'i sõnavisandi tulemustega. Viiendas osas arutlen tulemuste ja järelduste üle ning esitan kokkuvõtliku tabeli eesti keele ajametafooridest. Artikli lõpetab kokkuvõte.

1. Ajaväljendite ja ajametafooride uurimisest

1.1. Ajametafooridest ajaväljendite uurimise kontekstis

Ajametafooride uurimused asetuvad laiemas plaanis üldisesse ajaväljendite uurimise konteksti. Ajaga seonduvaid mõisteid saab keeles väljendada mitmel viisil nii grammatiliste vahenditega (ajavorm, aspekt) kui ka leksikaalsete vahenditega (ajanimisõnad ja -adverbid, kaassõnad ajasuhete väljendamiseks). Ajast rääkimisel on eristatud kaht olemuslikult erinevat viisi: dünaamilist ja staatilist (Lyons 1977: 682). Dünaamiline viis ajast rääkida on deiktiline, sündmusi esitatakse kõneleja vaatepunktist (olevikus, minevikus või tulevikus aset leidvatena). Staatilise (mitte-deiktilise) viisi alusel sündmustest kõneldes on oluline nende asetus üksteise suhtes kindlas järjekorras (varem-hiljem). Nii nagu deiktiline väljendus võib olla grammatiline (nt lihtminevik) või leksikaalne (nt *eile*), võib ka mittedeiktiline väljendus olla nii grammatiline (aspektilised eristused, nt kestus, korduvus) kui ka leksikaalne (nt *jaanuaris 2018*).

Nii grammatilisi kui ka leksikaalseid väljendusi puudutab psühholoogia ja kultuuriuuringutega seotud uurimissuund, mis keskendub sellele, kuidas keeles leiduvad ajaväljendid seostuvad (vastava keele kõnelejate) ajast mõtlemisega. Näiteks on uuritud, kas mandariinihiina keele kõnelejaid mõjutab ajas teistmoodi mõtlema kui inglise keele kõnelejaid see, et peale horisontaalse telje (ees ja taga) on ajast rääkimiseks mandariini keeles kasutusel ka vertikaalne telg (üleval ja all) (Boroditsky 2000, 2001; Fuhrman, Boroditsky 2010). Samuti on uuritud, kas ees ja taga ruumisuhed, mis on kasutusel tulevikust ja minevikust rääkimiseks, kajastuvad ka žestikuleerides vastavale ajale viidates (Núñez, Sweetser 2006). Kui enamasti kehtib maailma keeltes ajast rääkimiseks ruumiorientatsioon, kus minevik on kõneleja taga ja tulevik ees, siis on keeli, kus on see vastupidi (Dahl 1995; Núñez, Sweetser 2006; Sinha jt 2011; Sullivan, Bui 2016). Oluline on siiski meeles pidada, et kuigi keel annab vahendi keerulisema mõistmiseks lihtsama kaudu, ei tähenda see, et saaksime täielikult tõmmata võrduse keeles kajastuva ajamõistmise (keelelise aja) ja kultuurilise ajamõistmise vahele (Casasanto 2016).

Ajaväljendite metafoorsuse uurimisel on eriti rohkelt käsitlemist leidnud ülekannete ruumi valdkonnast aja valdkonda. Uurimusi ruumi- ja ajaväljendite suhete kohta on tehtud kognitiivse keeleteaduse ja kognitiivse psühholingvistika ajaloos märkimisväärsel hulgal ja veidi eri vaatenurkade alt: need võivad olla keskendunud näiteks tüpoloogilise mitmekesisuse kirjeldamisele (Haspelmath 1997; Majid jt 2013) või keele mõjule aja mõistmise kultuurilistes erinevustes (Boroditsky 2000, 2001; Fuhrman, Boroditsky 2010; Filipovic, Jaszczolt 2012a, 2012b; Matlock jt 2005). Mitmete uurimuste fookuses on see, millised ruumiväljendite aspektid on üle võetud ajaväljenditesse (Traugott 1975, 1978; Haspelmath 1997; Engberg-Pedersen 1999; Gentner 2001; Gentner jt 2002; Radden 2003; Evans 2003; Tenbrink 2007, 2011; Majid jt 2013; Moore 2014a, 2017). Ülekandeid ruumist aega on uuritud ka eesti keeles (Veismann 2000, 2001; Pajusalu jt 2004).

1.2. Lähemalt ajametafooridest

Järgnevalt annan ülevaate, milliseid ajametafoore on seni kirjanduses välja toodud. George Lakoff ja Mark Johnson on oma klassikaks saanud teoses (1980, siin ja edaspidi viitan teose eestikeelsele tõlkele 2011) rääkinud eri tüüpi mõistemetafooridest:

- 1) liigendusmetafoorid (ingl *structural metaphors*) annavad uuritavale mõistele (nt *aeg*) mingile teisele mõistele omase ülesehituse (2011: 46);
- 2) suunametafoorid (*orientational metaphors*) korraldavad mingi mõistete süsteemi teistele mõistetele omaselt, nt ruumisuundade järgi (2011: 46–57);
- 3) olemismetafoorid (*ontological metaphors*) võtavad ruumilise paigutuse asemel organiseerimise aluseks kogemuse füüsiliste objektide ja ainetega (2011: 58).

Olemismetafooride alusel saab rääkida abstraktsetest asjadest, nagu oleks need kas isikud, füüsilised asjad, mahutid või maa-alad (Lakoff, Johnson 2011: 58–67). Suunametafooridega on seotud küsimus, kuidas ruumilisel viitamisel kasutatavaid taustsüsteeme (*reference frames*, vt Levinson 2003; Veismann 2020) saab üle kanda aja valdkonda (Haspelmath 1997; Nunez jt 2006; Tenbrink 2007, 2011; Moore 2011; Sinha jt 2011; Evans 2013; Huumo 2015, 2018).

Vähem on leidnud süstemaatilist käsitlemist muud valdkonnad (ja metafoorid), mille abil keeles aega mõistetakse ja väljendatakse: väga levinud on näited metafoorist AEG ON RAHA/MATERIAALNE RESSURSS (vt nt Lakoff, Johnson 2011: 39–40, 99–102). Oma raamatus „Lihalik filosoofia” („Philosophy in the Flesh”) pühendavad Lakoff ja Johnson ajale 10. peatüki (1999: 137–169), kus toovad välja kolm tähendusülekande tüüpi: AJA ORIENTATSIOONI metafoor, LIIKUVA AJA metafoor ja LIIKUVA VAATLEJA ehk AJAMAASTIKU metafoor. LIIKUVA AJA metafoori variatsioonina nimetavad nad aja substantsina mõistmist, mis allub üldisele skeemile mõista paljusid objekte koos massina (Lakoff, Johnson 1999: 428–429, 440–444). Aega substantsina mõistes on võimalik aja kestusest rääkida aine koguse kaudu ja kestuse ulatusest koguse suuruse kaudu. Samuti on aja ainena mõistmine vastavate liikumisverbide kasutamise aluseks (*aeg voolab*).

Vyvan Evans on toonud oma raamatus „Keel ja aeg” („Language and Time”, 2013) mittetäieliku loetelu aja mõistemetafooride tüüpidest. Selles on määratud kolm ajametafoori põhitüüpi: liikumine (ingl *motion*), ruum (*space*) ja kaup (*commodity*). Liikumise tüübi all on kaks metafoori, mida Evans nimetab Ego-RP (*reference point*) ja Time-RP, eesti keeles võiks neid nimetada vastavalt kõnelejast/vaatlejast lähtuv (*jõulud on saabumas*) ja vaatlejast sõltumatu liikumismetafoor (*jõulud tulevad enne uut aastat*). Ruumi all toob Evans välja orientatsioonimetafoori (nt *Christmas is here* 'jõulud on siin') ja KESTUS ON PIKKUS metafoori (DURATION IS LENGTH, nt *a long time* 'pikka aega'). Kauba-tüübi alla on paigutatud metafoorid AEG ON RESSURSS (TIME IS A RESOURCE, nt *he's wasting my time* 'ta raiskab mu aega') ja AEG ON RAHA (TIME IS MONEY, nt *his time is expensive* 'tema aeg on kallis'). Need kui põhilised aja väljendamise metafoorid on Evansi (2013: 245) sõnutsi suures osas ka n-ö primaarsed, st universaalsed, kultuurist sõltumatud (sh nt orientatsiooni olemasolu on väidetavalt

universaalne, kuid selle täpsustus (ees-taga suuna ülekanne mineviku-tuleviku teljele) keelespetsiifiline).

Ajametafoore leiab veel Lakoffi teoste põhjal koostatud metafooride veebiloendist (Master Metaphor List) ja MetaNeti projekti¹ Wiki lehel (MetaNet Metaphor Wiki), kust saab otsida sihtmõiste (*target frame*) järgi. Esitan kolmest allikast leitud aja-metafoorid võrdlevalt tabelis 1.

Tabel 1. Ajametafoorid eri allikates.

Evans 2013	Master Metaphor List	MetaNet Metaphor Wiki
VAATLEJA KESKNE LIIKUV AEG	AEG ON MISKI, MIS LIIGUB SINU POOLE	AEG ON LIIKUV OBJEKT
JÄRJESTUSEL PÕHINEV LIIKUV AEG		
AJA ORIENTATSIOONI METAFLOOR		TULEVIK ON EES MINEVIK ON TAGA PRAEGU ON SIIN
AJALINE KESTUS ON PIKKUS		
	AEG ON MAASTIK, MILLEST LÄBI ME LIIGUME	AEG ON MAASTIK, MILLEST LÄBI VAATLEJA LIIGUB
AEG ON RESSURSS	AEG ON RESSURSS	AEG ON RESSURSS
AEG ON RAHA	AEG ON RAHA	AEG ON RAHA
		AEG ON ESE, KAUP
	AEG ON JÄLITAJA	
	AEG ON MUUTJA	
	AEG ON (PIIRATUD) ANUM	AJAPERIOODID ON ANUMAD
		AEG ON SUBSTANTS

Oma uurimuses leitud tähendusülekandelised väljendid olen jaotanud esmalt selle järgi, kas need toetuvad 1) aja kui koha mõistmisele; 2) vaatleja liikumisele (seotud aja kui koha mõistmisega, kuid väljendis esineb vaatleja liikumist iseloomustav verb); 3) liikuva aja mõistemetafoorile; 4) ajale inimeste või esemete/ainete (füüsiliste objektide) omaduste omistamisele. Enne kui korpusest leitud väljendeid analüüsima asun, teen kokkuvõtte sellest, kuidas tekstis väljendi metafoorsust tuvastada ning mida pidada tähendusülekandeks ja mida mitte.

2. Mõistemetafooride tuvastamine

Kuidas kindlaks teha, milliste metafooride abil eesti keeles ajast räägitakse (ja mõeldakse)? Kaua püsis mõistemetafooride uurimise peamise meetodina introspeksioon, mida hakati täiendama tekstidest käsitsi kogutud andmete või näidetega. Näiteks on võimalik süstemaatiliselt kindlaks teha teatud teemavaldkonnas kasutatavaid metafoore (nt Anne Timmermann (2000) on uurinud magistritöös metafoore Euroopa Komisjoni pressi- ja kommunikatsiooniteenistuse materjalide põhjal).

¹ MetaNeti projektist lähemalt vt <https://metanet.icsi.berkeley.edu/metanet/>

Kuid tervikteksti iga lauset analüüsid metafooride kogumine pole mitte ainult väga vaevarikas, vaid see sobib üksnes teatud uurimisküsimustele vastamiseks ja kindla-piirilisi temaatilisi tekstikogumeid kasutades. Anatol Stefanowitsch on välja toonud eri võimalusi, kuidas metafooriuurimuseks süstemaatiliselt korpusandmeid koguda (Stefanowitsch 2006a: 2–5). Neist kaks olulisemat on järgmised.

Esiteks saab mõistemetafoore otsida, kasutades märksõnu kas allik- või sihtvaldkonnast, kuna metafoori abil toimub ülekanne ühest (allik)valdkonnast teise (sihtvaldkonda). Allikapõhise lähenemise heaks näiteks on rohkearvulised uuringud sellest, kuidas aja allikvaldkonnaks on ruum ja ruumis liikumine. Ühe võimalusena tähendab see, et vaadeldakse, kuidas mingit hulka välja valitud allikvaldkonna keelendeid (nt ruumikaassõnad *eest, läbi, üle*) kasutatakse ajatähenduste väljendamiseks (nt *kahe aasta eest, läbi sajandite*), ning tehakse oletusi selle kohta, milline täpsem tähendusülekanne on aluseks (nt kas LIIKUVA AJA metafoor või LIIKUVA VAATLEJA metafoor). Osalt sel meetodil (kuid mitte korpuspäringuga) on ka eesti keeles uuritud, kuidas ruumikaassõnade ja -adverbidega aega väljendatakse (Veismann 2000). Kindla sõnaliigi puhul (nagu kaassõnad) saab uurija sama lähenemise pöörata ka nii, et selgitab esmalt välja näiteks kõik ajakaassõnad ja seejärel analüüsib, kas ja millised metafoorid nende kasutuse taga võiksid olla (sh millised neist on kasutusel ka ruumisuhete märkimiseks).

Allikapõhise lähenemise probleem on keskendumine ühele valdkonnale, samas kui ülekande aluseid (allikvaldkondi) saab ühe sihtvaldkonna mõistestamiseks olla mitmeid. See tähendab, et allikvaldkonnapõhise uurimuse fookus on justnimelt ülekande alus (mitte siht). Ruumist aega ülekannete uurimise fookuse aluseks võib pidada lokalismihüpoteesi, mille järgi ruumiväljendid on nii semantiliselt kui ka grammatiliselt olulisemad kui muud keeleväljendid, sest annavad struktuurilise malli teistele väljenditele (Lyons 1977: 718). Keelekorpuseid kasutava allikapõhise metafooriuurimuse näiteks võib tuua Alice Deignani (1999) uurimuse sõnade *heated* 'üleskõetud, kirglik, äge' ja *deep* 'sügav' kasutusest metafoorsetes konstruktsioonides.

Teine võimalus on mõistemetafooride kindlakstegemine sihtvaldkonna kaudu (vt nt Margot Mölleri (2013) magistritööd eesti keele vihametafooridest). Sel juhul valitakse sihtvaldkonda esindav sõna (nt *viha*) ja uuritakse, millised metafoorsed väljendid on sellega seotud, oletades, et samad metafoorid on kasutusel ka siis, kui räägitakse sihtvaldkonnast muid sõnu kasutades või ilma otseselt uuritud n-ö märksõna (*viha*) kasutamata (nt *pulbitseb raevust* või *läks keema* tähenduses 'sai vihaseks'). Oluline on mainida, et Mölleri töös leitud vihametafoorid sobisid hästi kokku Ene Vainiku ja Anneli Velti katselise uurimuse tulemustega, kus katsealustel paluti arutleda teemal „Kas viha allasurumine on kahjulik?“. Aktiveerides katsealuste mõtlemises sihtvaldkonna, kasutades sõna *viha*, sai leida ka neid metafoorseid väljendeid, kus sõna *viha* ei esinenud. Samas möönavad Vainik ja Velt (2006), et tulemusi võis mõjutada see, et küsimus ise sisaldas metafoori. Kahe uuringu tulemusi kõrvutades võib öelda, et mõistemetafooride kindlaks tegemisel tasub kasutada mitmesuguseid meetodeid. Stefanowitsch on uurinud sellist sihtvaldkonna representatiivse sõna kasutamist võrdluses põhjalike introspektiivsete ülevaadetega ja leidnud, et sihtvaldkonna sõna kasutamine toob välja samad metafoorid ning veel terve hulga

metafoore, mida kirjanduses seni mainitud pole. Lisaks saab sel moel ülevaate eri metafooride kasutussagedusest. Oluline on seejuures leida sihtvaldkonnale piisavalt esinduslik sõna, mille abil metafoore korpusest pärida. Stefanowitsch (2006b: 96–99) näitab ka, et sünonüümid võivad anda päringul veidi erinevaid tulemusi. Mitmeid ühe valdkonna märksõnu on kasutanud oma tundemetafooride uurimuses Vainik (2017).

Kuna siinse uurimuse eesmärk on leida võimalikult lai valik ajametafoore, siis allikvaldkonna märksõna järgi otsimine ei sobi – võimalikult paljude allikvaldkondade ülesleidmine ongi üks uurimuse eesmärke. Küll aga sobib sihtvaldkonna märksõna järgi materjali kogumise meetod, sest sõna *aeg* kui ajaväljendites esinevate sõnade üks keskne esindaja võiks anda laiema pildi aja mõistmise ja ajast kõnelemise võimalustest eesti keeles.

3. Materjal ja meetod

Uurimismaterjaliks olen eesti keele tasakaalus korpusest (15 miljonit sõna, millest 5 miljonit on ilukirjandustekstid, 5 miljonit ajakirjandustekstid, 5 miljonit teadustekstid) päringuga leidnud Keeleveebi vahendusel kõik sõna *aeg* sisaldavad laused. Kokku vastas päringule 31 273 lauset (22 438 lauset ilukirjanduskorpusest, 11 273 lauset ajakirjanduskorpusest, 9 551 lauset teaduskirjandusest). Edasiseks analüüsiks võtsin nendest 1000 juhuslikku lauset, mis jaotusid alamkorpuste vahel järgnevalt: 422 ilukirjandus-, 350 ajakirjandus- ja 228 teaduskirjanduskorpusest.

Laused said esmalt märgendatud selle järgi, kas sõna *aeg* (või seda sisaldav väljend) esines neis mõistemetafoorset malli kasutades või mitte (st otseses tähenduses). Seejärel märkisin kõikide metafoorsete kasutuste juurde mõistemetafoori ja sõna(d), mille alusel metafoori üle otsustasin. Oluline on, et ühele mõistemetafoorile võib vastata palju keelelisi väljendusi, mille hulgas võib olla nii konventsionaliseerunud väljendusviise, fraseologisme, idioome kui ka täiesti uut spontaanset keeleloomet. See tähendab, et ühe mõistemetafoori alla kuuluvad keelelised väljendid võivad olla väga mitmekesised. Patrick Hanks (2006) on rõhutanud, et nii nagu muudki keelelised kategooriad, on ka metafoor pigem hägusate piiridega prototüübiefektiga nähtus ning „metafoorsus” astmeline.

Metafooride identifitseerimise protsessi on täpsemalt kirjeldanud nn Pragglejazi rühm (Pragglejaz Group 2007) ning Lynn Cameron ja Robert Maslen (2010: 97–115). Pragglejazi rühm töötas esimesena välja rangemad metafooride eristamise printsiibid. Protsess toetub kolmele sammule: iga keelelise üksuse kohta tuleb esmalt tuvastada selle tähendus kontekstis. Seejärel tuleb kindlaks teha sama üksuse kõige peamised tänapäevane tähendus („peamisuse” määramise kriteeriumid on a) konkreetsus, b) kehaga seotus, c) täpsus, d) ajalooliselt varasem esinemine). Kui keeleüksuse tähendus uuritavas kontekstis ei ole see, mis on tuvastatud peamise tähendusena, siis tuleb vaadata, kas selle keeleüksuse tähendus uuritud kontekstis on mõistetav peamise tähenduse kaudu. Sel juhul on metafoorile tuginev väljend kindlaks tehtud. (Pragglejaz Group 2007: 3)

Cameron ja Maslen (2010: 108–113) näitavad mõningaid probleeme, mis identifitseerimisel siiski ette võivad tulla, näiteks tuleb hoolikalt kaaluda, kui mitu sõna ulatub metafoorsesse väljendisse või kas võrdlus sõnaga *nagu* on metafoorne või mittemetafoorne. Siinse uurimuse jaoks on olulised nende märkused selle kohta, kuidas käsitleda metafoorides väga laia ja üldise tähendusega verbe ja nimisõnu (nt *tegema*, *panema*, *asi*), mida teha prepositsioonidega ja isikustamistega ning kuidas arvestada sõnade etümoloogiat. Kuna üldise tähendusega verbid on väga sagedased ja mitmetähenduslikud, siis soovivad Cameron ja Maslen kaaluda mõne sellise sõna väljaarvamist materjalist (nt ingl *have* 'omama', *do* 'tegema', *get* 'saama'), samas võib nt sõna *put* 'panema', mille otsene esmane tähendus on lihtsalt kindlaks tehtav, lisada andmestikku olulist ja huvitavat materjali. Oma andmestikus lähtusin verbide puhul sellest, millist tähendust nad väljendasid: nt kui *minema* tähendus on seostatav liikumise tähendusega, siis arvasin vastava väljendi (*aeg läheb*) metafoorseks. Samuti soovivad nad jätta andmestikku prepositsioonid, mille esmane ruumiline tähendus on väga selge (nt ingl *into* 'sisse', *over* 'üle'), kuid jätta metafooride identifitseerimisest välja need, mille tähendus ei ole nii selge (ingl *at*, *of*) (Cameron, Maslen 2010: 112). Seda nõuannet järgides käsitlen metafoorsetena sõna *aeg* kohakäändelisi kasutusi ning läbipaistvalt kohatähenduslikule alusele toetuvana ka terminatiivi (*ajani*). Kohakäänete selgeks esmaseks funktsiooniks on kohasuhete näitamine ja nende esinemisel sõnaga *aeg* saab rääkida metafoorsest ülekandest. Mittemetafoorseteks pean selliseid sõna *aeg* vorme, kus käände tähendus ei ole läbinähtavalt metafoorne, näiteks translatiiv (*ajaks*). Lähtun sellest, et translatiivi kasutamisel puudub otsene füüsilise kogemuse alus, mille abil tähendust aja valdkonda üle kanda.

Cameroni ja Masleni (2010: 113) nõuanne on mitte arvestada sõnade etümoloogiat, mis tänapäevasele keelekasutajale ei ole enam üldse tajutav või läbipaistev. Oma uurimismaterjalist arvasin välja need idiomaatilised kinnisväljendid, mille puhul ei saa rääkida aluseks olevast selge allikvaldkonnaga mõistemetafoorist (nt *aega teenima*, *aja vaim*, *ajast ja arust*). Tähenduste üle otsustamisel olen kasutanud õigekeelsussõnaraamatut (ÕS 2018), eesti keele seletavat sõnaraamatut (EKSS), etümoloogiasõnaraamatut (EES) ja Sõnaveebi.

Lisaks tasakaalus korpuse 1000 juhusliku lause märgendamisele vaatlen Sketch Engine'i (Kilgarriff jt 2004) abil sõnale *aeg* koostatud sõnavisandit, mis annab sõna sagedased koosesinemised eri süntaktilistes positsioonides ja grammatilistes kategooriates. Toon välja sõnavisandist ilmnunud statistiliselt kõige sagedasemad verbid, adjektiivid, käänded ja kaassõnad, mis esinevad koos nimisõnaga *aeg*, ja võrdlen nende esinemist korpusvalimis. Sõnavisandi tegemiseks on kasutatud eesti keele 2019. aasta ühendkorpust (1 500 284 681 sõna). Sõnavisandis on kollokatsioonid järjestatud logDice'i (Rychlý 2008) statistiku järgi, mis on täpsem kui suhteline sagedus.

4. Tulemused

Artikli peamine eesmärk on kirjeldav ja süstematiseeriv – anda süstemaatiline pilt eesti keele ajaväljendite metafoorsusest. Sõna *aeg* kui ühe tavalise ja sagedase ajasõna kasutuste uurimine võiks anda ülevaatliku vastuse küsimusele, millised mõistemetafoorid on eesti keeles ajast rääkides kasutusel.

Kirjeldavale küsimusele vastates tuleb silmas pidada ka metodoloogilist eesmärki – kontrollida allikvaldkonna märksõna kasutamise asjakohasust metafooriuuringutes. Küsimus „Kas allikvaldkonna märksõna järgi materjali kogumine on piisav?” saab täpsemalt uuritud küsimusega „Kas sõna *aeg* kasutuste uurimine annab piisava pildi võimalikest metafooridest?”. Võrdlen korpusuuringu tulemusi Sketch Engine'i sõnavisandi tulemustega, et mõista, kui hea pildi annab 1000-lauseline juhuvalim sõna kasutustest.

Metafoorteooria seisukohast on küsimuse all, kas eesti keele ajametafooride uurimine sõna *aeg* abil toob välja seni (aja)metafoorialases kirjanduses täheldamata mõistemetafoore. Selleks võrdlen korpusanalüüsi tulemusel leitud metafoore varasemast kirjandusest tuntud teiste keelte põhjal kirjeldatud mõistemetafooridega.

Esmalt toon välja, kui suurel hulgal sõnaga *aeg* väljenditest on uuritud korpusmaterjalis metafoorne alus. Mittemetafoorseid väljendeid sõnaga *aeg* oli uuritud 1000 lause hulgas 219 (22%): näiteks saab aega mõõta kas vähem või rohkem täpsetes ajahühikutes (*kaua aega*, *nädal aega*); samuti saab ajale viidata laiemat või kitsamat (sünnimuse või ajastu) konteksti iseloomustades (nt *nõukogude aeg*, *magamise aeg*) või ajavahemikke omavahel võrreldes (nt *tund aega kauem*, *kuu aega hiljem*); ajalist tegevust saab väljendada ka spetsiifilise verbiga (*aega veetma*). Järgnevas kirjeldan leitud metafoorseid väljendeid varem nimetatud nelja rühma kaupa: AEG ON KOHT, LIKUV VAATLEJA, LIKUV AEG ja AEG ON FÜÜSILINE ENTITEET.

4.1. AEG ON KOHT

On laialt täheldatud, et ruumisuhete märkivad käänded ja kaassõnad on kasutusel ka abstraktsemate suhete, nende hulgas ajasuhete märkimiseks. Kohakäändes ja kohakaassõnalised ajaväljendid on täiesti konventsionaliseerunud väljendusviisid.

Kohakäändes väljendid (kõige enam *ajal*, harvem ka *ajale* ja *ajas*) moodustavad uuritud andmestiku ajametafooridest kõige suurema hulga. *Aeg* ja ruum on samaväärsed asukohad, sündmused ja inimesed paiknevad ajas nii, nagu nad paiknevad ka ruumis. Ajast kui asukohast on räägitud seoses LIIKUVA VAATLEJA (ingl MOVING EGO) või AJAMAASTIKU (TIME LANDSCAPE) metafooriga (Lakoff, Johnson 2011: 77, 1999: 137–169; Evans 2013).

Sketch Engine'i sõnavisandi järgi (tabel 2) on sõna *aeg* kõige sagedasem käändekonstruktsioon alalütlev, mis kinnitab korpusvalimi tulemust, et aja mõistmine kohana on konventsionaliseerunud. Adessiivile järgnevad grammatilised käänded (osastav, nimetav ja omastav – nendes käänetes esineb sõna *aeg* küll metafoorsetes väljendites, kuid kääne näitab vaid süntaktilist suhet) ja seejärel vähem olulistena

saav, seestütlev ja kaasaütlev. Tabelis on esitatud kõik käanded, mille Sketch Engine'i sõnavisand oluliste koosesinemistena välja toob.

Kohakäänetega koos võiks teoreetiliselt vaadelda ka kaassõnu, kuid nende osatähtsus sõnaga *aeg* koos esinemises on Sketch Engine'i sõnavisandi järgi väheoluline (sagedasemad kolm kaassõna *peale*, *ees*, *eest* esinevad sagedusega alla 0,1%).

Tabel 2. Sagedasemad käandekonstruksioonid sõnaga *aeg* Sketch Engine'i sõnavisandi järgi.

Konstruksioon	Sagedus	Tüüpilisus (logDice'i statistiku skoor)
Alalütlev (<i>ajal</i>)	986 324	25,77
Osastav (<i>aega</i>)	981 579	25,64
Nimetav (<i>aeg</i>)	776 114	20,27
Omastav (<i>aja</i>)	567 800	14,83
Saav (<i>ajaks</i>)	197 954	5,17
Seestütlev (<i>ajast</i>)	153 786	4,02
Kaasaütlev (<i>ajaga</i>)	100 091	2,61

Aja kohana mõistmisel saab täpsemalt vahet teha kolmel metafooril: AEG ON VÄLISKOHT (asukoht maastikul), AEG ON SISEKOHT (piiratud ruum või anum) ja LIIKUVA VAATLEJA metafooril. Järgnevalt igast lähemalt.

4.1.1. AEG ON VÄLISKOHT (ASUKOHT MAASTIKUL)

Väliskohakäanded näitavad ruumisuhteid väljendades asukohta pinnal või alal (vt Vainik 1995). Nii võib väliskohakäandes ajaväljendite taustal näha kontseptsiooni ajast kui alast või maastikust. Grammatiseerumise aste on väliskohakäanel nii suur, et võib rääkida üldisest ruumisuhete ülekandest abstraktsematesse valdkondadesse, sh *aeg* jt suhted. Uuritud korpusvalimi järgi on ajale viitamiseks kasutusel ainult adessiiv ja allatiiv (näited 1–3).

- (1) Selles vanuses mehi ei kohanud **neil aegadel** Eestimaa teedel ega küldes. (Ilu-kirjandus)
- (2) **Samal ajal** pole kinnisvaramaksul otsest mõju majandamise intensiivsusele. (Doktoritööd)
- (3) 38aastane kogenud mees polnud siiski ülemäära närvis: „Õnnetus sattus mõnes mõttes **heale ajale**. [---]” (SLÕhtuleht_2004)

Tabel 3. Sagedasemad konstruksioonid sõnaga *aeg* adessiivis ja allatiivis Sketch Engine'i sõnavisandi järgi.

Adessiivis määrus	Sagedus	Tüüpilisus	Allatiivis määrus	Sagedus	Tüüpilisus
<i>ajal toimuma</i>	570	12,1	<i>ajale langema</i>	218	11,85
<i>ajal elama</i>	512	11,98	<i>ajale jääma</i>	216	11,8
<i>ajal tulema</i>	275	11,7	<i>ajale sattuma</i>	115	11,01
<i>ajal saama</i>	159	10,42	<i>ajale mõtlema</i>	61	10,13
<i>ajal tegema</i>	133	10,17	<i>ajale viitama</i>	46	9,74

Sketch Engine'i sõnavisand (tabel 3) toob koos adessiivse ajamäärusega konstruktsioonis *ajal* + V sagedasti esinevate verbidena välja *toimuma*, *elama*, *tulema*, *saama*, *tegema*, st neutraalsed sündmuste toimumist väljendavad verbid. Sama kinnitab uuritud korpusvalim.

Allatiivis ajamäärusega konstruktsioonis *ajale* + V esinevad sagedasti verbid *langema*, *jääma*, *sattuma*, *mõtleva*, *viitama*. Neist *langema* ja *sattuma* on seotud metafooriga AEG ON VÄLISKOHT.

4.1.2. AEG ON SISEKOHT (ANUM)

Sisekohakäänete kasutus on seotud kujutlusega ajast kui piiratud ruumist, anumast. Koos sisekohakäändega (illatiiv, näide 4; inessiiv, näide 5) ja vastavate kaassõnadega (*sisse*, *sees*, näide 6) on kasutusel vastavale metafoorile sobivad verbid: *mahtuma*, *täitma* (näide 7), *suruma* (näide 4).

- (4) Majandus ja poliitika **suruvad** meid väga tugevasti **industriaalsesse aega**, meedia ja kõik kultuurikontaktid toovad sisse postmodernse hoovuse. (EE_1997)
- (5) Testide hindamisel tuleb arvestada ajategurit, sest aspiriini antiagregatiivsed omadused muutuvad **ajas**. (Eesti_Arst)
- (6) Mina olen siin elanud küll alles kümme aastat, aga **selle aja seeksi** on nii palju muutunud. (Ilukirjandus)
- (7) Ent miks ta pidi enesele antud **aega** lapse magusas läheduses viibida igasuguste arulagedate mõtetega **täitma**. (Ilukirjandus)

Torkab silma, et kui kaassõnadest on kasutusel peamiselt sihtkohta ja asukohta näitavad sõnad (*sisse*, *sees*), siis sisekohakäänetest on kasutusel kõik kolm vormi (*aega*, *ajas*, *ajast*). Elatiiviga märgitakse piiri, millest alates mingile teisele tegevusele või omaduse kehtivusele viidatakse, vastav kaassõna (*seest*) selleks ei sobi. Tuleks arvestada, et eesti keele elatiivi funktsioonid on väga mitmekesised ning nende hulgas on lähtekoht, algusaeg ja pärinemine (Nurka 2014). Mõningatel juhtudel tingib elatiivi kasutuse kaassõna, mis märgib sündmuse algusaega (*saadik*, *alates*, *peale*): *aegadest peale*, *aegadest alates* (näide 8), kuid algusajale saab elatiiviga viidata ka ilma kaassõnata (näited 9–10).

- (8) Wiedemanni **aegadest alates** on tehtud iseloomustusi, lähtudes eesti kirja-keelest. (Doktoritööd)
- (9) Lugu ise aga jätkus **ajast**, mil prints oli kodumaalt lahkuma sunnitud. (Ilukirjandus)
- (10) Rahvavõim kogukonnas seega mitte üksnes ei eksisteeri **ammust ajast**, vaid on ka selle eksisteerimise enda aluseks. (Doktoritööd)

Koos illatiivis määrusega *aega* tulevad Sketch Engine'i sõnavisandist (tabel 4) esile verbid *jääma*, *mahtuma*, *langema* ja *kuuluma*. Inessiivis määrus *ajas* esineb tüüpiliselt konstruktsioonis verbidega *muutuma*, *elama*, *kasvama*, *liikuma*, *rändama*.

Liikumisverbidest koos kohakäänetega tuleb lähemalt juttu järgmises alapeatükis, kus vaatlen aja kui koha mõistmisega tihedalt seotud LIIKUVA VAATLEJA metafoori. Sõnavisandist leiab postpositsiooniliste sagedaste koosesinemiste hulgast ühendi *selle aja sees*.

Tabel 4. Sagedasemad konstruktsioonid sõnaga *aeg* sisekohakäänetes Sketch Engine'i sõnavisandi järgi.

Illatiiv	Sagedus	Tüüpilisus	Inessiiv	Sagedus	Tüüpilisus	Elatiiv	Sagedus	Tüüpilisus
<i>aega jääma</i>	318	12,91	<i>ajas muutuma</i>	1068	12,73	<i>ajast pärinema</i>	1330	11,46
<i>aega mahtuma</i>	94	11,42	<i>ajas elama</i>	145	10,13			
<i>aega langema</i>	64	10,9	<i>ajas kasvama</i>	116	9,83			
<i>aega kuuluma</i>	52	10,62	<i>ajas liikuma</i>	105	9,69			
			<i>ajas rändama</i>	85	9,39			

Elatiivis määrus *ajast* esineb kõige sagedamini koos verbiga *pärinema*, st määrib ajalist lähtekohta. Teised verbid, mis esinevad sagedasti koos sõnaga *ajast*, ei ole seostatavad aja kui koha metafooriga, elatiiv on neis kasutusel osa-terviku suhte märkimiseks (*osa ajast + veetma*). Tagasõnadest tuleb Sketch Engine'i sõnavisandis esile *sees* (sagedus 2120, logDice 9,36).

4.2. LIIKUVA VAATLEJA metafoor

LIIKUVA VAATLEJA (LIIKUVA EGO) metafoori järgi liigub inimene ajas nagu ruumis, st kasutusel võib olla nii avatud (AEG ON VÄLISKOHT, MAASTIK) kui ka suletud ruumi (AEG ON SISEKOHT, ANUM) metafoor. Kasutusel on liikumisverbid (*minema, tulema, liikuma*) ning kaassõnad *edasi* ja *tagasi* vastavalt tuleviku ja mineviku märkimiseks, samuti *läbi* ja *üle*. LIIKUVA VAATLEJA metafoori alusel on ajaüksused justkui takistused teel, millest liigutakse läbi või üle (näited 11–13) ning mille pikkust saab mõõta nagu teekonda või loendada takistusi teel. Aega tervikuna mõistetakse kas üldiselt, täpsustamata ruumina (näited 11–13) või piiratud ruumina (sisekohakäänded, näide 14).

- (11) Tegemist on **üle pika aja** Armenfilmi studio uue tööga. (EPL_2005)
- (12) Kohtusin ma ju **üle tüki aja** teise luust ja lihast olendiga. (Ilukirjandus)
- (13) Ent ometi olid need jutud **läbi aegade hämaruste** edasi elanud, et Tuleku aset leides oma õigsust tõestada. (Ilukirjandus)

Kui inimene liigub ajas vastavalt orientatsioonimetafoorile (tulevik ees, minevik taga), siis saab ta (mõttes) tagasi minna sündmuse toimumise juurde (näited 14–15) või sündmuste toimumist enda ees näha, sh ka liigutada, tuleviku poole lükata (*edasi lükkama*, näide 16).

- (14) Perestroika-eelsesse **aega tagasi minnes**: enamik asju jäigi tegemata. (EE_1998)
- (15) Esiteks olid sa Katerinale **nädal aega tagasi** esimest korda peale Tais lahkuminekut helistanud. (Ilukirjandus)
- (16) Töölepingud lähevad üle ülemineku toimumise päeval, nende ülemineku **aega ei saa** võõrandaja ega omandaja soovil **edasi lükata**. (Doktoritööd)

Ajas liikumisega võib seostada ka terminatiivi kasutust ajaväljendeis (*ajani*). Terminatiivi esimene tähendus on ruumiline piir, milleni liikumine toimub, nii on ka kestust ajas võimalik mõõta terminatiivi abil.

Sketch Engine'i sõnavisandist jääb silma komparatiivsete adjektiivatribuutide hulgas teisel kohal kollokatsioon *lähemal ajal* (sagedusega 47 527, logDice 12,49). Sagedasemad eessõnad koos sõnaga *aeg* on *läbi* (ühendis *läbi aegade*) ja *üle*, mis mõlemad sobivad LIIKUVA VAATLEJA metafooriga. Postpositsioonidest on sagedased kollokaadid *pärast* ja *eest*. Need mõlemad sobivad LIIKUVA AJA metafooriga, millest tuleb juttu järgmises alajaotuses.

4.3. LIIKUVA AJA metafoorid

Kolmanda suurema rühma moodustavad metafoorid, kus *aeg* on elus või elutu entiteet – kas liikuv või liigutatav, olendi, eseme või substantsi omadustega (liikuv, tegutsev, loendatav, mõõdetav, haaratav jne). See tähendab, et samal ajal, kui vaatleja asetseb ja liigub ajas nagu ruumis (sündmuste peal ja sees), saab aega vaadelda väljastpoolt. Metafooris peegeldub, milliste omadustega on see koht või anum; millises järjestuses need (kohad, anumad) on ja kuidas liiguvad.

LIIKUVA AJA metafoori järgi liigub *aeg* kas (deiktiliselt) vaatleva inimese suhtes (*läheneb*) või vaatlevast inimesest sõltumata (ajaüksuste või sündmuste järjestsena). Kevin Ezra Moore on näidanud, et JÄRJESTUS ON SUHTELINE ASUKOHT TEEL on eraldiseisev metafoor just seetõttu, et ei vaja vaatlejat ega orientatsioonimetafoori (Moore 2014a: 65–82). Sellise metafoori järgi on varasemad sündmused liikuvate sündmuste rivis *ees* ja hilisemad sündmused *järel* või *taga*.

4.3.1. AEG ON LIKUV ENTITEET

Sagedased on LIIKUVA AJA metafoorid, milles on liikumisverb. LIIKUVA AJA metafoori väljendid võivad märkida aja liikumise viisi: *voolama*, *tuhisema*, *vajuma*, *kulgema* (näited 17–19). Liikumise või mitteliikumisega on seotud *seisma*, neutraalselt väljendab liikumist *minema* (20).

- (17) Kuna **aeg voolas** aeglaselt, teadsin, et see kraaksatus jõuab minuni alles mõne minuti, kui mitte rohkema pärast. (Ilukirjandus)
- (18) Nüüd **tuhiseb Aeg** tõesti üle igasuguste, inimeste poolt välja mõeldud vööndipiiride. (Ilukirjandus)

- (19) Lugu omandab laiemast ajavoolust tehtud ambi- või polüvalentse väljalõike ilme, **aeg kulgeb** teadmata kust teadmata kuhu. (Teadusartiklid)
- (20) **Aeg läheb** ning järjest vähem hakkad tahtma. (Ilukirjandus)

Teiseks võib LIIKUVA AJA metafoorides olla oluline deiktisus, liikumine vaatleja suhtes. Näiteks esinesid uuritud materjalis verbid *mööduma*, *minema*, *kätte jõudma*, *käes olema*, *saabuma*, *lähenema*, *tulema* (näited 21–22). Aega mõistetakse liikuvana ka väljendis *X aega ootama*.

- (21) Teatud **aja möödudes** ilmuvad töölised koos vastava ametnikuga. (Ilukirjandus)
- (22) Ilmselt oli kettalugemise pesa jublaka murdumisega kuidagi defektseks muutunud, **aeg aga lähenes**. (Ilukirjandus)

Verbide alusel saab eristada aja kui agentiivse liikuja (*lähenema*, *tulema*) ja aja kui mitteagentiivse liikuja, mis tihti on substantis (*voolama*, *vajuma*).

Aja liikumist väljendavad ka *aeg on niikaugel*, *ajaga ühte sammu käima*, *võidujooks ajaga*, *võistlus ajaga*, *ajale jalgu jääma* (näited 23–25). Liikuvat aega ilma järjestusele viitamata väljendab ka kaassõna *jooksul*, kasutusel on nii *aja jooksul* kui ka *aegade jooksul*.

- (23) Kahe väikeriigi vahel kujunes sõnadeta rivaliteet, **võidujooks ajaga**. (Ilukirjandus)
- (24) Kas Eesti ravikindlustus **käib ajaga sammu**? (Eesti_Arst)
- (25) Nokiani rehvid tagavad see-eest aga loogilise juhitavuse, kuid see rehvimudel on juba **ajale jalgu jäänud**. (SLÕhtuleht_2002)

Sagedasemate liikumisverbide seas, mille subjektiks on *aeg*, on Sketch Engine'i sõnavisandi (tabel 5) järgi *lendama*, *mööduma*, *saabuma*, *tulema*, *minema*, *peatuma*.

Tabel 5. Sketch Engine'i sõnavisandi järgi sagedasemad verbid, millega koos sõna *aeg* esineb subjektina. Liikumisverbid on tähistatud poolpaksu kirjaga.

Aeg (subj) + V	Sagedus	Tüüpilisus
<i>näitama</i>	7239	9,56
<i>lendama</i>	2651	9,45
<i>kuluma</i>	2012	9,16
<i>mööduma</i>	1869	8,97
<i>saabuma</i>	1955	8,77
<i>tulema</i>	7185	8,25
<i>minema</i>	4864	8,19

Huvitav on, et korpusandmestiku verbid, mis sobivad LIIKUVA AJA metafooriga, on väga mitmekesised, ent korpuse juhuvalimis ei leidu üht Sketch Engine'i sõnavisandi kõige sagedasemat kollokaatverbi *lendama*.

4.3.2. AEG ON LIIKUVATE ENTITEETIDE JÄRJESTUS / JÄRJESTUS ON SUHTELINE ASUKOHT TEEL

Järjestusel põhineva liikuva aja väljendites annab kas täiend või kaassõna märku, et tegemist on liikumisest tekkiva aegade järjestamisega. Omavahel suhestatud ajaüksused või sündmused liiguvad tandemis (Dewell 2007; Moore 2014a, 2014b). Moore on nimetanud selle metafooriks JÄRJESTUS ON SUHTELINE ASUKOHT TEEL. Varasemad ajad liiguvad ees/eel, hilisemad taga, järel või pärast(t), nt *viimane aeg* (näide 26), *viimasel ajal*, *tagumine aeg* (näide 27), *-järgne aeg*, *eelne aeg*, *eelnenud aegade*. Kaassõnaga saab aja järjestust väljendada järgmiselt: *kuu/mingi/mõne aja eest* (näide 28), *kuul/teatud/tunni/natukese aja pärast*. Etümoloogiliselt on ka enne seotud ees ja järel suhtega (*enne õiget aega*) (EES 2012).

(26) On **viimane aeg** mõelda koolilõpetaja kingile. (SLÕhtuleht_2004)

(27) Lennart Meril on tõesti **tagumine aeg** oma presidentlus ära lõpetada. (SLÕhtuleht_2001)

(28) „Ma ei ütle midagi,” ütles Anette **mõne aja pärast**. (Ilukirjandus)

Et suhteline asukoht teel on tajutav ka kohana, siis saab kasutada LIIKUVA AJA metafoorsetes väljendites ka kohakäandeid (näited 29–30).

(29) Tunnen end **viimasel ajal** üha põduramalt. (Ilukirjandus)

(30) Nii märkis isegi haridusminister Elsa Gretškina sellealast formalismi ja kampaanialikkust, kuna koolide ateismialased üritused koondusid plaanide järgi sageli detsembrikuu teise poole – **jõulude eelsele ajale**. (Doktoritööd)

Kõige sagedasem adjektiivatribuut sõnaga *aeg* on Sketch Engine'i sõnavisandi järgi *viimane* (*viimasel ajal*, sagedus 157 077, logDice 11,54). Sagedased postpositioonid koos komplemendiga *aeg* on *pärast* (sagedus 45 546, logDice 13,28) ja *eest* (sagedus 10 478, logDice 11,55).

4.4. AEG ON FÜÜSILISELE ENTITEEDILE ISELOOMULIKE OMADUSTEGA OBJEKT

Ajale saab omistada väga mitmesuguste entiteetide omadusi. Ka liikumine on entiteedi omadus, mis võib olla vähem (*tulema*) või rohkem (*voolama*) täpsustatud. Eelnevalt oli juttu LIIKUVA AJA metafoorist. Siin vaatlen teisi ajale omistatud tegevusi ja omadusi, mida esmatähenduses seostatakse kas asjade või elusolenditega.

Sage on aja kujutamine omandi või ressursina. Metafooride AEG ON OMAND ja AEG ON RESSURSS eristamine on pigem tinglik, kuna sõltub laiemalt lausekonteksti tõlgendusest, mitte üksi vahetult kollokaatsõnadest. **Omand** väljendub uuritud materjalise näiteks konstruktsioonides *aega on* (näide 32), *aeg puudub*, *aega on küll*, *meie aeg*, *oma aja peremees* (näide 32), *aega andma*, *aega jätma*, *aega jääma*. LIIKUVA AJA metafoori ja aja mõistmist omandina ühendab väljend *kätte jõudma* (näited 33–34). See sobib hästi kokku MetaNeti metafooride loendis nimetatud NÜÜD ON

SIIN metafooriga,² kui lisada kehaosa-metonüümia, mille põhjal inimese kehaosa (*käsi*) märgib tervet deiktulist keskpunkti (SIIN ON KÄES 'käsi=inimene, deiktiline keskpunkt').

- (31) **Mul oli aega**; ma olin seda endale **võtnud**. (Ilukirjandus)
 (32) Rainis Ruusamäe on **oma aja peremees** ja saajaprotsendiliselt talus. (Maaleht_2003)
 (33) **On kätte jõudnud aeg**, mil ühiskond peab võtma seisukoha kadakajänkkluse suhtes. (EPL_1997)
 (34) Buss oli sellegipoollest seisma jäänud, bussijuht ukсед avanud, ja enne ta edasi sõitma ei hakanud, kui graafikus ettenähtud **aeg käes oli**. (Ilukirjandus)

Väärtusliku **ressursina** räägitakse ajast, kui kasutatakse väljendeid *aega kaotama*, *aeg kulub*, *aega kulutama*, *aega nõudma*, *aega raiskama*, *aega röövima*, *aega saama*, *aega vajama*, *aega võtma*, *ajapuudus*, *kingitud aeg* (näited 35–40). Tihti liigitatakse kirjanduses sellised väljendid täpsema metafoori AEG ON RAHA alla (Lakoff, Johnson 2011: 39–41). Eesti keeles on sõnal *kulutama* kaks põhitähendust, millest üks on füüsilisem ('hõõrumise tulemusel väiksemaks muutma') ja teine abstraktne ('millegi peale kasutama'), st sõna tähendust ei saa pidada esmaselt rahaga seotuks (EKSS; Sõnaveeb). Seevastu võib aeg ise olla ressurss, mille eest (rahaga) tasutakse (*maksma* näites 39). Ka *raiskama* esmase tähenduse kirjelduses on sõna *raha* ('raha, vara, tarbeaineid vm väärtuslikku üleliia, pillavalt, asjata v. mõtlematult kulutama'), kuid koos muude nähtustega (*vara*, *tarbeained*), mida saab 'tarbetult pillata, ebaotstarbekalt kasutada' (EKSS; Sõnaveeb).

- (35) Seda on palju, kuna veerand paremast sõõrdumise **ajast on kaotsi läinud**. (Agraarteadus)
 (36) Olin liialt palju **endale kingitud ajast** pühendanud Püha Graali otsingule. (Ilukirjandus)
 (37) Suutlikumad praktiliselt loobusid magamisest, paljud aga **kulutasid** magamisele ainult kaks või kolm tundi **väärtuslikku aega**. (EE_2000)
 (38) Keegi ei käsi neil kunagi hambapesu peale **aega raisata**. (Postimees_1998)
 (39) **Mida aeg maksis**, on raske öelda, kuid kui ma järsku kalendrisse vaatasin, selgus, et ma olin vale-Waenenburgiga mūdistanud enam kui seitse kuud ning iga järgmise sammu kasutegur sulas silmnähtavalt. (Ilukirjandus)
 (40) Midagi pood sisse ei too, ainult **aega röövib**. (Ilukirjandus)

Sketch Engine'i sõnavisandi (tabel 6) järgi on *aeg* objektiks sagedasti verbidele, mis väljendavad ressursside kasutamist: *võtma*, *leidma*, *säästma*, *raiskama*, *kulutama*, *nõudma*, *varuma*. Predikatiivina esinevad ressurssimetafooriga sobivalt tüüpiliselt koos (*aeg on*) *kallis*, *sobiv*, *soodne*.

² https://metaphor.icsi.berkeley.edu/pub/en/index.php/Metaphor:NOW_IS_HERE

Table 6. Sketch Engine'i sõnavisandi järgi sagedasemad AEG ON RESSURSS metafooriga sobivad verbid, millega koos sõna *aeg* esineb objektina.

V + <i>aeg</i> (obj)	Sagedus	logDice	V + <i>aeg</i> (obj)	Sagedus	logDice
<i>võtma</i>	24 889	11,42	<i>kulutama</i>	1585	9,14
<i>leidma</i>	5494	9,51	<i>nõudma</i>	1903	8,96
<i>säästma</i>	2013	9,44	<i>varuma</i>	1105	8,68
<i>raiskama</i>	1843	9,41	<i>andma</i>	2885	8,1

Omandi või ressursiga on seotud ka aja **koguse** kindlaksmääramine kas mõõtmise või kaalumise teel. Tavaline on aja mõõtmine ruumilise (pikkus)mõõdu kaudu: *lühikest aega, lühemat aega, ajad pikenevad, pikaks ajaks, pikka aega, aega lühendamata* jt (näited 41–44). Evans (2013) on eraldi välja toonud metafoori KESTUS ON PIKKUS (ingl DURATION IS LENGHT).

- (41) Olen **lühikest aega** õppinud kõrgkoolis. (Postimees_1996)
 (42) Venelaste nimetatud isikud ei ole meiega juba **pikemat aega**. (SLÕhtuleht_2000)
 (43) Kui veetundlikkus on suur, tuleb leotamise **aega lühendada**. (Doktoritööd)
 (44) Sõidame metsa vahele jõudes dzhībimeeste juhatusel edasi – sinna, kus kaks meest maastikuautos **aega parajaks teevad**. (EPL_1996)

Sketch Engine'i sõnavisandi järgi on sõna *aeg* sagedased adjektiivtribuudid *pikk* (sagedus 103 164, logDice 11,5) ja *lühike* (sagedus 31 901, logDice 10,2). Koguse-sõnad, mis tüüpiliselt koos sõnaga *aeg* esinevad, on *tükk, hulk, jupp, jagu*. Tüüpilised on mõõdud *pikka aega, lühikest aega*, sagedased on ka nende sõnade komparatiivsed vormid.

Peale pikkusmõõdu saab aja kestust hinnata tavaliste vähem või rohkem ebamäärasele kogusele viitavate sõnadega (*vähe, palju, rohkem, hulk* (näide 45), *natuke* (näide 46), *omajagu, mõni, pisut, kõik, kogu* (näide 47), *küll(alt), tükk*. Nende väljendite metafoori võib nimetada KESTUS ON KOGUS. Kuigi sellist ajametafoori loendites ei leidu, räägivad vastavast ülekandest inglise keeles ka Lakoff ja Johnson (1999: 428–429, 440–444).

- (45) Inimesed tegevat just nõnda: enne kaagutavat omavahel **hulk aega** ja siis ka ei jõua alati munemiseni. (Ilukirjandus)
 (46) Ta palus vendadel veel **natuke aega** vähemalt sillalgi istuda ja teda oodata. (Ilukirjandus)
 (47) Ma ütlen seda talle **kogu aeg**, kuigi mul on tunne, et ma natuke valetan. (Ilukirjandus)

Esmatähenduses kaalumiseega on seotud adjektiivid *kerge* ja *raske*, millega iseloomustatakse aja lihtsust või keerulisust (näited 48–49). Seda ei saa pidada spetsiifiliselt ajametafooriks, vaid aja omaduste kirjeldamiseks on kasutusel keeltes laialt

levinud tähendusülekanne LIHTSUS ON (KAALU) KERGUS (MetaNeti nimekirjas nimetatakse metafoori DIFFICULTY IS HEAVINESS)³.

(48) See **aeg oli** suhteliselt **kerge**. (Ilukirjandus)

(49) Kui neist rohkem kui üks korraga ebaõnnestub, töötab see pangale, eelkõige aga alla kolmekümnesele investatsiooniala direktorile **raskeid aegu**. (Ilukirjandus)

AEG ON ASI ka väljendites, kus aeg on seostatud omadustega, mida tavaliselt omistatakse füüsilisele entiteedile (*aeg on alles* (näide 50), *aeg on käes*, *aega leidma* (näide 51), *mingi aeg*), mitmed AEG ON ASI metafoori väljendid sobivad ka AEG ON OMAND metafooriga:

(50) Või hakka unistama mingist majakesest, kus kunagi pole olnud ühtegi kella ja kus **aeg** võiks oma eheduses **alles olla**. (EE_1998)

(51) Pedagoogitöö kõrvalt **leidis** Savvaitov **aega** kodupaiga rahvakultuuri ja folkloori, aga ka kirikuajaloo tegelemiseks. (Doktoritööd)

Neile sagedastele ja tavalistele metafoorsetele ülekannetele leiab korpusvalimist lisaks mõne omapärasema juhtumi. Näiteks saab aega kirjeldada toidule iseloomulike omaduste kaudu (näited 52–54). Ka Sketch Engine'i sõnavisand toob toidu-metafooriga sobivalt olulistena esile predikatiivi (*aeg on*) *küps*.

(52) Ameerika mõistes kompaktsid (4,7 meetrit) Pontiac mudel Grand Am on viie aastaga müüdnud üle miljoni – ongi **aeg küps** mudelivahetuseks. (EE_1998)

(53) „Vikerhommiku” kuulajaskond ulatub nädala jooksul veerand miljonini ja eks see pane raadiojaamad just hommikuse **magusa aja** pärast heitlema. (Maaleht_2004)

(54) Talle meeldib mängida väikest last, kes ta ju õigupärast ongi – sündinud 1. jaanuaril 1940; tal oli vaid seitse ja pool kuud lapsepõlve, siis tulid venelased ja **hammustasid aja katki**, jätsid veele jälje. (Ilukirjandus)

Ajale saab omistada ka omadusi, mis esmatähenduses omistatakse inimestele ja esemetele (*ilus, helde, hull, lõbus, nukker, salapärane, segane* (näited 55–57)) ja ka esmatähenduses loodusnähtuse omadusi (*hõmar, udune, nähtamatu*). Näites 58 ei ole silmas peetud mitte looduse/ilmastiku tõttu udusust, vaid ülekantud tähenduses.

(55) Üks kekutas: „Uih sa **helde aeg**, kust see küll lahti lastud on!” (Ilukirjandus)

(56) On niisugune **hull aeg**, ma ei kujutagi ette, kuidas me valmis jõuame ... (SLÕhtuleht_2001)

³ <https://metaphor.icsi.berkeley.edu/pub/en/index.php/Category:Metaphor>. Huvitav on tõdeda, et koleksifikatsioonide andmebaas CLICS3 märgib mõisted *light* (*weight*) ja *easy* sama sõnaga märgituks 133 uuritud keeles (<https://clics.clld.org/parameters/1052#2/14.4/0.9> ja <https://clics.clld.org/parameters/686#2/25.9/0.9>)

- (57) Paljudele tundub hilissügis **nukker aeg**, mil loodus peab viimaseid viivituslahinguid, et talvel puhata ja valmistuda kevadiseks suurpealetungiks. (Ilukirjandus)
- (58) Ma ei mäleta, millal mul täpselt oli murdeiga, see on väga **udune aeg**. (Ilukirjandus)

Ajast saab rääkida ka kui tahtlikust tegutsejast (*aeg annab arutust, aeg hoiab meeles, aeg kingib, aeg mõjutab, aeg näitab, aeg sünnitab, aeg surub peale, aeg esitab nõudmisi, ajad annavad indu* jt (näited 59–60)). Omapärasem üksiknäide on ajast kui vulkaanist (*aja purse*). Kui üldiselt esineb sõna *aeg* subjektina sagedasti koos liikumisverbidega (vt tabelit 5), siis kõige sagedasem kollokaatverb, millega *aeg* esineb subjekti positsioonis, on *näitama* (sagedus 7239, logDice 9,56). Füüsiliste omadustega on seotud ka sageduselt kolmandal kohal olev *kuluma* (sagedus 2012, logDice 9,16).

- (59) **Aeg näitas** ruttu, et arvustajail polnud õigus. (SLÕhtuleht_2003)
- (60) (**Aeg** suisa **lobises** sallivusest, seega oli Ingmari vastupidine hoiak loogiline.) (Ilukirjandus)

Ajast kui kaaslasest saab rääkida komitatiivsete kasutuste juures. Tuntud on (grammatiline) metafoor VAHEND ON KAASLANE (Lakoff, Johnson 2011: 169–171), ajale kohandades võiks see olla AJALINE KESTUS ON KAASLANE (näide 61). KAASLASE metafoor sobib kokku ka LIIKUVA AJA metafooriga (näited 23–24).

- (61) Kes selle **ajaga** tööd ei leia, vajab samuti infot, nõustamist ja ümberõpet. (Postimees_2000)

Seega võib öelda, et aja kujutamine füüsiliste omadustega entiteedina on rikkalik. Ajale saab omistada väärtust, mõõtu ja kogust, kuid ka spetsiifilisemaid omadusi, nagu maitseomadused. Aega võib kujutleda ka tahtliku tegutsejana (elusolendina). Füüsiliste entiteetide omaduste metafoorid sobivad kokku ka LIIKUVA AJA ja LIIKUVA VAATLEJA metafooridega.

5. Järeldused ja arutelu

Eesti keele tasakaalus korpuse 1000 lause analüüsis jagunesid metafoorid selle järgi, kas aega mõisteti kohana, liikuva vaatleja kaudu, liikuva ajana või omistati ajale muid elus või eluta entiteetide omadusi (inimesed, asjad, ained).

Kui kirjanduses nimetatakse **LIIKUVA VAATLEJA metafoorist** rääkides täpsemalt AJAMAASTIKU metafoori ja AEG ON ANUM metafoori, siis eesti keele põhjal saab teha spetsiifilisema eristuse selle järgi, kas esil on AEG ON VÄLISKOHT ehk AJAMAASTIK (väliskohakäändes *aeg*), AEG ON SISEKOHT ehk ANUM (sisekohakäändes *aeg*) või LIIKUV VAATLEJA (kaassõnad *edasi, tagasi, üle* jt liikumisverbid).

LIIKUVA AJA metafoorid saab varasema kirjanduse põhjal jaotada kaheks: JÄRJESTUS ON SUHTELINE ASUKOHT TEEL (mittedeiktiline) ja LIIKUV AEG (deiktiline) (Evans 2013; Moore 2014a). Samas Robert Dewell (2007: 291) väidab, et „mõistestaja perspektiiv on iga ajalise suhte defineeriv osa ja vaatleja vaatepunktikesksed suhted on lihtsalt erijuhtum, kus mõistestaja perspektiiv on seotud esile tõstetud deiktilise 'nüüd' vaatepunktiga”.

Eesti keele materjali põhjal saab eristada täpsemat varieeruvust. Selgelt deiktilise LIIKUVA AJA metafooriks võib pidada neid väljendeid, milles on kasutusel deiktilised liikumisverbid (*lähenema, saabuma, mööduma*), mis viitavad vaatleja asukohale deiktilise nullpunktina. Eesti keelele omapärane on PRAEGU ON SIIN metafoori (mida on nimetatud MetaNetis) metonüümiline versioon PRAEGU ON KÄES (*kätte jõudma, käes olema, käesolev*), mis samal ajal sobib ka metafoori AEG ON OMAND väljenduseks.

Leidub (liikuva aja) väljendeid, milles vaatleja olemasolu on markeeritud, kuid puudub deiktiline suunalisus, vaatleja liigub koos ajaga (*ajaga sammu käima, võidujooks ajaga*). Lisaks on koos sõnaga *aeg* kasutusel hulk (liikumisviisi)verbe, mis viitavad ajale, kuid mis pole deiktilised, neil puudub vaatlejaga otsene seos (*voolama, kulgema*). Täpsemalt saab välja tuua metafoori KESTUS ON LIIKUMINE, mille väljendusteks on *aja/aegade jooksul*. Metafoori JÄRJESTUS ON SUHTELINE ASUKOHT TEEL esindasid materjalis adjektiivatribuudid *viimane, tagumine, järgne* ja *eelne* ning kaassõna *pärast*. Materjalist puudusid tüüpiliselt JÄRJESTUS ON SUHTELINE ASUKOHT TEEL metafoori esindavad väljendid kaassõnaga *eest*. Seevastu Sketch Engine'i sõnavisandi järgi on kollokatsioon *aja eest* väga tüüpiline. Korpusvalimis esinev *X aega tagasi* (LIIKUVA VAATLEJA metafoor) aga Sketch Engine'i sõnavisandi järgi sage ei ole.

Ajale **elutute entiteetide omaduste** omistamise järgi tulid uuritud materjalist välja metafoorid AEG ON OMAND ja AEG ON VÄÄRTUSLIK RESSURSS. Uuritud materjal ei anna alust kinnitada eraldi metafoori AEG ON RAHA esinemist eesti keeles, kuid metafoori AEG ON VÄÄRTUSLIK RESSURSS mõne väljendi võib paigutada ka täpsema AEG ON KAUP alla (*röövima, varuma, maksma*). Sagedasti esinesid metafoorid KESTUS ON PIKKUS (adjektiivatribuudid *pikk, lühike*) ja KESTUS ON KOGUS (*hulk, tükk, mõni*). Neist vaid esimest, KESTUS ON PIKKUS, on seni ka kirjanduses nimetatud (Evans 2013). Varasemas kirjanduses täiesti mainimata on eesti keele materjalis mitme väljendiga esinenud metafoor AEG ON TOIT (*aeg on küps, magus aeg*). Kokkuvõtlikult võib neid metafoore nimetada elutute objektidega seotud metafoori AEG ON ASI alla kuuluvaks. Lisaks saab aega iseloomustada omadussõnadega, mis võivad käia nii elutute kui ka elusate entiteetide kohta (*ilus, hull, nukker*). AEG ON ELUSOLEND, TEGUTSEJA metafoor on selliste väljendite alus, kus verb annab sõnale *aeg* rohkem või vähem tahtliku tegutseja (agendi või teema) rolli (*näitama, peale suruma*). Kokkuvõtlikult on eesti keele ajametafoorid tabelis 7.

Metafooride leidmise meetodi kohta võib üldiselt öelda, et sihtvaldkonna märksõnapõhine uuring õigustas end, välja tulid enamasti samad metafoorid, mida on nimetatud ka teiste keelte puhul, samuti mõni eripärane metafoor. Siiski tuleb märkida, et ainult sõna *aeg* kasutamine sihtvaldkonna esindajana seab uurimusele mõningad piirid, mis tulid välja lisaks tüüpilisi kollokatsioone uurides. Nii näiteks

ei esinenud uuritud 1000 lause hulgas mõnda väljendit, mis Sketch Engine'i sõnavisandi järgi on siiski sagedased kollokatsioonid sõnaga *aeg* (nt *aeg lendab, aja eest*). Mõistemetafooride otsimist ei saaks üles ehitada ka pelgalt sagedaste kollokatsioonide peale, sest sage kollokatsioon esindab vaid ühe metafoori üht väljendusviisi, samas kui mõistemetafoori iseloomustab just süstemaatilisus, mitme väljendusviisi olemasolu, mille sagedus varieerub. Samuti saab öelda, et 1000-lauseline korpusvalim pakkus analüüsiks palju mitmekesisemat materjali, kui mahtus sõnavisandi tüüpiliste koosinemiste loeteludesse.

Tabel 7. Eesti keele ajametafoorid võrdluses teiste keelte põhjal leitud ajametafooridega.

Evans 2013	MasterMetaphorList	MetaNet	Eesti keel
VAATLEJA KESKNE LIIKUV AEG	AEG ON MISKI, MIS LIIGUB SINU POOLE	AEG ON LIIKUV OBJEKT	AEG ON LIIKUV OBJEKT
JÄRJESTUSEL PÕHINEV LIIKUV AEG			JÄRJESTUS ON SUHTELINE ASUKOHT TEEL
AJA ORIENTATSIOONI- METAFOOR		TULEVIK ON EES MINEVIK ON TAGA PRAEGU ON SIIN	TULEVIK EES MINEVIK TAGA PRAEGU ON KÄES
AJALINE KESTUS ON PIKKUS			AJALINE KESTUS ON PIKKUS AJALINE KESTUS ON KOGUS AJALINE KESTUS ON KAASLANE
	AEG ON MAASTIK, MILLEST LÄBI ME LIIGUME	AEG ON MAASTIK, MILLEST LÄBI VAATLEJA LIIGUB	AEG ON VÄLISKOHT, MILLEL VAATLEJA LIIGUB
	AEG ON (PIIRATUD) ANUM	AJAPERIOODID ON ANUMAD	AEG ON SISEKOHT, KUS VAATLEJA LIIGUB
AEG ON RESSURSS	AEG ON RESSURSS	AEG ON RESSURSS	AEG ON RESSURSS AEG ON OMAND
AEG ON RAHA	AEG ON RAHA	AEG ON RAHA	
		AEG ON ESE, KAUP	AEG ON ESE, KAUP AEG ON TOIT AEG ON ASI
	AEG ON JÄLITAJA		AEG ON ELUSOLEND
	AEG ON MUUTJA		AEG ON TEGUTSEJA
		AEG ON SUBSTANTS	AEG ON SUBSTANTS

Oluline on märkida, et ühe sihtvaldkonna otsingusõna kaudu lähenemine on semantiliselt piiratud. Ajaväljendid võivad viidata ajale üldisemalt (nagu *aeg*) või täpsemalt, viidates kindlalt piiratud ajaühikule (*päev, nädal*) või sündmusele (*jõulud*). Sündmuste ja ajaüksuste olemus mõjutab, milliseid metafoore saab kasutada neist rääkides. Krista Teeri-Niknamoghdam (2020, 2021) on välja toonud, et soome sõnu *edelle, edellä, edeltä* kasutatakse ajast rääkides metafoori JÄRJESTUS ON SUHTELINE ASUKOHT TEEL järgides, kuid mitte iga ajaline entiteet ei sobi sellisesse konstruktsiooni. Ta toob välja, et mõni ajaline entiteet sobib *ete*-tüveliste aja-sõnadega järjestusmetafoorides paremini (nt sündmused) kui nädalapäevad, kuud jt

ajaühikud. Millised piirangud valitsevad eesti keeles ajaväljendite kasutamisel metafoorides, vajab alles lähemat uurimist.

Korpusuuringut ja Sketch Engine'i sõnavisandeid võrreldes võib öelda, et sõnavisandi pilt näitab üldjoontes samu koosinemisi mis korpuslausete valim, silma torkab vaid sagedase verbi *lendama* puudumine korpusvalimist. Sõna *aeg* sagedased adjektiivatribuudid on *viimane*, *pikk*, *vaba*, *õige*, *lühike*, mis kõik tulid välja ka korpusuuringus. Kõige sagedasemad verbid, mille subjekt on *aeg*, on *näitama*, *lendama*, *kuluma*, *mööduma*, *saabuma*, *tulema*, *minema*, *muutuma*, *tiksuma*, *peatuma*. Nendest verbidest ei esinenud korpusuuringus tegusõnad *lendama* ja *tiksuma*. Kui sõna *aeg* esineb lauses objektina, siis kõige sagedamini on verbiks *võtma*, *veetma*, *leidma*, *säästma*, *raiskama*, *kulutama*, *nõudma*, *varuma*. Võib öelda, et kvalitatiivne korpusuuring ja kvantitatiivne sõnavisand täiendavad teineteist oluliselt.

6. Kokkuvõte

Artiklis on uuritud eesti keele ajametafoore sõna *aeg* kaudu 1000-lauselises eesti keele tasakaalus korpuse juhuvalimis. Leitud metafoorsed väljendid on jaotatud selle järgi, kas need toetuvad 1) aja kui koha mõistmisele; 2) LIIKUVA VAATLEJA metafoorile (seotud aja kui koha mõistmisega, kuid väljendis esineb vaatleja liikumist iseloomustav verb); 3) LIIKUVA AJA metafoorile; 4) ajale inimeste või esemete/ainete (füüsiliste objektide) omaduste omistamisele. Korpusandmeid täiendab Sketch Engine'i sõnavisandist saadud info sagedaste kollokatsioonide kohta. Eesti keele andmeid võrreldi teiste keelte põhjal tehtud ajametafooride loenditega. Kuigi üldjoontes on leitud metafoorid esinenud ka varasemates ajametafooride loetelus, siis eesti keele materjali analüüs tõi välja täielikuma pildi ajametafooride süstemaatikast. Eesti keele näitel võib AEG ON RAHA metafoori pidada üheks AEG ON OMAND ja AEG ON RESSURSS täpsustuseks, lisaks kujutatakse eesti keeles aega veel ka kaubana. Omapärased on spetsiifiliselt aja kui toiduga seotud väljendid. LIIKUV AEG võib olla täpsustunud kas ajaks kui (tahtlikuks) tegutsejaks või mitteagentseks liikujaks, mis võib olla aineiline substantis. Kui LIIKUVA AJA metafoori täpsustada orientatsioonimetafooriga PRAEGU ON SIIN ja panna kokku metonüümilise SIIN ON KÄES mõistestusega, siis annab see tulemuseks metafoori PRAEGU ON KÄES (*aeg on käes / jõuab kätte*). Aja kui asja ja ainega on seotud mõõdetavus, kaalutavus ja jaotatavus.

VEEBIVARAD

CLICS3. Database of Cross-Linguistic Colexifications <https://clics.cldd.org>

Master Metaphor List. <http://www.lang.osaka-u.ac.jp/~sugimoto/MasterMetaphorList/metaphors>

MetaNet Metaphor Wiki. <https://metaphor.icsi.berkeley.edu/pub/en>

Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee>

KIRJANDUS

- Boroditsky, Lera 2000.** Metaphoric structuring: understanding time through spatial metaphors. – *Cognition*, kd 75, nr 1, lk 1–28. [https://doi.org/10.1016/S0010-0277\(99\)00073-6](https://doi.org/10.1016/S0010-0277(99)00073-6)
- Boroditsky, Lera 2001.** Does language shape thought? Mandarin and English speakers' conceptions of time. – *Cognitive Psychology*, kd 43, nr 1, lk 1–22. <https://doi.org/10.1006/cogp.2001.0748>
- Cameron, Lynn; Maslen, Robert 2010.** Identifying metaphors in discourse data. – *Metaphor Analysis: Research Practice in Applied Linguistics, Social Sciences and the Humanities*. Toim L. Cameron, R. Maslen. London: Equinox, lk 97–115.
- Casasanto, Daniel 2016.** Temporal language and temporal thinking may not go hand in hand. – *Human Cognitive Processing*. Toim Barbara Lewandowska-Tomaszczyk. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, lk 67–84. <https://doi.org/10.1075/hcp.52.04cas>
- Dahl, Øyvind 1995.** When the future comes from behind: Malagasy and other time concepts and some consequences for communication. – *International Journal of Intercultural Relations*, kd 19, nr 2, lk 197–209. [https://doi.org/10.1016/0147-1767\(95\)00004-U](https://doi.org/10.1016/0147-1767(95)00004-U)
- Deignan, Alice 1999.** Linguistic metaphors and collocation in nonliterary corpus data. – *Metaphor and Symbol*, kd 14, nr 1, lk 19–36. https://doi.org/10.1207/s15327868ms1401_3
- Dewell, Robert B. 2007.** Why Monday comes before Tuesday: The role of a non-deictic conceptualiser. – *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*, kd 25, nr 3, lk 291–301. <https://doi.org/10.2989/16073610709486464>
- EES = Eesti etimoloogiasõnaraamat.** Toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat.** Kd I–VI. Peatoim Margit Langemets. Toim Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.
- Engberg-Pedersen, Elisabeth 1999.** Space and time. – *Cognitive Semantics: Meaning and Cognition*. Toim Jens Allwood, Peter Gärdenfors. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 131–152. <https://doi.org/10.1075/pbns.55>
- Evans, Vyvyan 2003.** *The Structure of Time: Language, Meaning, and Temporal Cognition.* (Human Cognitive Processing 12.) Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hcp.12>
- Evans, Vyvyan 2013.** *Language and Time: A Cognitive Linguistics Approach.* Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107340626>
- Filipovic, Luna; Jaszczolt, Katarzyna M. (toim) 2012a.** *Space and Time across Languages, Disciplines and Cultures: Linguistic Diversity.* (Human Cognitive Processing 36.) Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Filipovic, Luna; Jaszczolt, Katarzyna M. (toim) 2012b.** *Space and Time in Languages and Cultures: Language, Culture, and Cognition.* (Human Cognitive Processing 37.) Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Frawley, William 1992.** *Linguistic Semantics.* Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Fuhrman, Orly; Boroditsky, Lera 2010.** Cross-cultural differences in mental representations of time: Evidence from an implicit nonlinguistic task. – *Cognitive Science*, kd 34, nr 8, lk 1430–1451. <https://doi.org/10.1111/j.1551-6709.2010.01105.x>

- Gentner, Dedre 2001.** Spatial metaphors in temporal reasoning. – Spatial Schemas and Abstract Thought. Toim Merideth Gattis. Cambridge, MA: The MIT Press, lk 203–222.
- Gentner, Dedre; Imai, Mutsumi; Boroditsky, Lera 2002.** As time goes by: Evidence for two systems in processing space → time metaphors. – Language and Cognitive Processes, kd 17, nr 5, lk 537–565. <https://doi.org/10.1080/01690960143000317>
- Hanks, Patrick 2006.** Metaphoricity is gradable. – Corpora in Cognitive Linguistics. Kd 1: Metaphor and Metonymy. (Trends Linguistics Studies and Monographs 171.) Toim Anatol Stefanowitsch, Stefan Gries. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 17–32.
- Haspelmath, Martin 1997.** From Space to Time: Temporal Adverbials in the World's Languages. (LINCOM Studies in Theoretical Linguistics 03.) München–Newcastle: Lincom Europa.
- Huomo, Tuomas 2015.** Temporal frames of reference and the locative case marking of the Finnish adposition *ete-* 'in front of / ahead'. – Lingua, kd 164, lk 45–67. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2015.06.008>
- Huomo, Tuomas 2018.** Moving along paths in space and time. – Journal of Linguistics, kd 54, nr 4, lk 721–751. <https://doi.org/10.1017/S0022226717000366>
- Kilgarriff, Adam; Rychlý, Pavel; Smrz, Pavel; Tugwell, David 2004.** ITRI-04-08 the Sketch Engine. – Information Technology, kd 105, lk 105–116.
- Lakoff, George; Johnson, Mark 1980.** *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George; Johnson, Mark 1999.** *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind & its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George; Johnson, Mark 2011.** *Metafoorid, mille järgi me elame. (Gigantum humeris.)* Tlk Ene Vainik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Levinson, Stephen C. 2003.** *Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613609>
- Lyons, John 1977.** *Semantics*. Kd 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Majid, Asifa; Gaby, Alice; Boroditsky, Lera 2013.** Time in terms of space. – *Frontiers in Psychology*, nr 4:554. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00554>
- Matlock, Teenie; Ramscar, Michael; Boroditsky, Lera 2005.** On the experiential link between spatial and temporal language. – *Cognitive Science*, kd 29, nr 4, lk 655–664. https://doi.org/10.1207/s15516709cog0000_17
- Moore, Kevin Ezra 2011.** Ego-perspective and field-based frames of reference: Temporal meanings of front in Japanese, Wolof, and Aymara. – *Journal of Pragmatics*, kd 43, nr 3, lk 759–776. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.07.003>
- Moore, Kevin Ezra 2014a.** *The Spatial Language of Time: Metaphor, Metonymy, and Frames of Reference*. (Human Cognitive Processing 42.) Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hcp.42>
- Moore, Kevin Ezra 2014b.** The two-Mover hypothesis and the significance of “direction of motion” in temporal metaphors. – *Review of Cognitive Linguistics*, kd 12, nr 2, lk 375–409. <https://doi.org/10.1075/rcl.12.2.05moo>

- Moore, Kevin Ezra 2017.** Elaborating time in space: The structure and function of space-motion metaphors of time. – *Language and Cognition*, kd 9, nr 2, lk 191–253. <https://doi.org/10.1017/langcog.2016.6>
- Möller, Margot 2013.** Korpuspõhine viha metafooride uurimine. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, eesti keele osakond. Tartu: Tartu Ülikool.
- Nunez, Rafael E.; Motz, Benjamin A.; Teuscher, Ursina 2006.** Time after time: The psychological reality of the ego- and time-reference-point distinction in metaphorical construals of time. – *Metaphor and Symbol*, kd 21, nr 3, lk 133–146. https://doi.org/10.1207/s15327868ms2103_1
- Núñez, Rafael E.; Sweetser, Eve 2006.** With the future behind them: Convergent evidence from Aymara language and gesture in the crosslinguistic comparison of spatial construals of time. – *Cognitive Science*, kd 30, nr 3, lk 401–450. https://doi.org/10.1207/s15516709cog0000_62
- Nurka, Maiu 2014.** Eesti keele elatiivi semantika kognitiivse keeleteaduse vaatenurgast. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, eesti keele osakond. Tartu: Tartu Ülikool.
- Pajusalu, Renate; Tragel, Ilona; Veismann, Ann; Vija, Maigi 2004.** Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pragglejaz Group 2007.** MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. – *Metaphor and Symbol*, kd 22, nr 1, lk 1–39. https://doi.org/10.1207/s15327868ms2201_1
- Radden, Günter 2003.** The metaphor TIME AS SPACE across Languages. – *Übersetzen, interkulturelle Kommunikation, Spracherwerb und Sprachvermittlung – das Leben mit mehreren Sprachen. Festschrift für Juliane House zum 60. Geburtstag. (Fremdsprachen in Lehre und Forschung 34.)* Bochum: AKS-Verlag, lk 225–238.
- Rychlý, Pavel 2008.** A lexicographer-friendly association score. – *RASLAN 2008: Proceedings of Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing.* Toim Petr Sojka, Aleš Horák. Brno: Masaryk University, lk 6–9.
- Sinha, Chris; Sinha, Vera Da Silva; Zinken, Jörg; Sampaio, Wany 2011.** When time is not space: The social and linguistic construction of time intervals and temporal event relations in an Amazonian culture. – *Language and Cognition*, kd 3, nr 1, lk 137–169. <https://doi.org/10.1515/langcog.2011.006>
- Stefanowitsch, Anatol 2006a.** Corpus-based approaches to metaphor and metonymy. – *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 171.)* Toim A. Stefanowitsch, Stefan Th. Gries. Berlin–New York: De Gruyter Mouton, lk 1–16. <https://doi.org/10.1515/9783110199895>
- Stefanowitsch, Anatol 2006b.** Words and their metaphors: A corpus-based approach. – *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 171.)* Toim A. Stefanowitsch, Stefan Gries. Berlin–New York: De Gruyter Mouton, lk 63–105. <https://doi.org/10.1515/9783110199895>
- Sullivan, Karen; Bui, Linh Thuy 2016.** With the future coming up behind them: Evidence that Time approaches from behind in Vietnamese. – *Cognitive Linguistics*, kd 27, nr 2, lk 205–233. <https://doi.org/10.1515/cog-2015-0066>

- Teeri-Niknamoghdam, Krista 2020.** Miksi joulun edellä muttei perjantain edellä? Suomen EDELLÄ-adpositiioilla kuvatut suhteet ajan spatioalisissa metaforissa. – Sananjalka, kd 62, lk 54–75. <https://doi.org/10.30673/sja.90742>
- Teeri-Niknamoghdam, Krista 2021.** *Edessä ja edellä*: Suomen *ete*-vartaloisten tilagrammien merkitykset ja metaforisuus. (Annales Universitatis Turkuensis, Ser B: Humaniora 537.) Turku: Turun yliopisto.
- Tenbrink, Thora 2007.** Space, Time, and the Use of Language: An Investigation of Relations. (Cognitive Linguistics Research 36.) Berlin–New York: de Gruyter.
- Tenbrink, Thora 2011.** The language of space and time. – Journal of Pragmatics, kd 43, nr 3, lk 691–694. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.06.019>
- Timmermann, Anne 2000.** Metafoorid eurokõnepruugis (EL Komisjoni pressi- ja kommunikatsiooniteenistuse materjalide põhjal). Magistritöö. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, germaani-romaani osakond. Tartu: Tartu Ülikool.
- Traugott, Elizabeth Closs 1975.** Spatial expressions of tense and temporal sequencing: A contribution to the study of semantic fields. – Semiotica, kd 15, nr 3, lk 207–230. <https://doi.org/10.1515/semi.1975.15.3.207>
- Traugott, Elizabeth Closs 1978.** On the expression of spatio-temporal relations in language. – Universals of Human Language. Toim Joseph H. Greenberg, Charles A. Ferguson, Edith A. Moravcsik. Stanford, CA: Stanford University Press, lk 369–400.
- Vainik, Ene 1995.** Eesti keele väliskohakäänete semantika: kognitiivse grammatika vaatenurgast. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Vainik, Ene; Velt, Anneli 2006.** Viha metafoorid ja kognitiivne mudel eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 104–122.
- Vainik, Ene 2017.** Tunnetest, piltlikult. – Mäetagused, kd 69, lk 9–38. <https://doi.org/10.7592/MT2017.69.vainik>
- Veismann, Ann 2000.** Aega väljendavad ruumimetafoorid: teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Veismann, Ann 2001.** On the conceptualization of time in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2.) Toim Ilona Tragel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 22–47.
- Veismann, Ann 2020.** Ruumis orienteerumise viisid eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 737–756. <https://doi.org/10.54013/kk754a7>
- ÕS 2018** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toim Maire Raadik. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.

Ann Veismann (sünd 1972), PhD, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse lektor (Jakobi 2, 51005 Tartu), ann.veismann@ut.ee

Conceptual metaphors of time in Estonian

Keywords: time expressions, conceptual metaphors, Estonian

The article explores how time is referred to in Estonian. More specifically, being based on the theory of conceptual metaphors (Lakoff, Johnson 1980) the study is focused on which conceptual metaphors are used when speaking of time (*aeg*) in Estonian. Previously some attention has been given to Estonian metaphors from space to time, but there is still no survey of time metaphors. The research data come from a random sample of a thousand sentences with the word *aeg* 'time', all drawn from the Balanced Corpus of Estonian. The corpus data are supplemented with a Sketch Engine's word sketch information on frequent collocations. The Estonian data are compared with lists of time metaphors representing other languages. The Estonian metaphorical expressions discovered can be divided between four general metaphors: 1) TIME IS PLACE, 2) MOVING EGO, 3) MOVING TIME, 4) TIME IS PHYSICAL ENTITY OR HUMAN BEING. Although a large part of the metaphors thus revealed can also be spotted in the respective lists of other languages, our analysis of the Estonian material provided a rather detailed and systematic picture of Estonian metaphors of time.

Ann Veismann (b. 1972), PhD, University of Tartu, Lecturer in Estonian and General Linguistics (Jakobi 2, 51005 Tartu), ann.veismann@ut.ee